

БІР ХАТТЫҢ СЫРЫ

*Егер Б.Момышұлы көтерген тіл
туралы мәселе сол кезде жүзеге
асып кеткенде, бәлкім, бүгінгі күндеңі
қазақ тілінің төрдегі басы есікке
домаламас па еді, кім білсін?*

Бұл хат жазылған тұста қарапайым қазақ жұртшылығы майдан үшін күндіз-түні енбектеніп, арқа еті арша, борбай еті борша болып, майдан қажетіне керекті заттармен қамтамасыз етіп жатты. Тіл тағдырын көлінда ұстаған тіл мамандары мен ақын-жазушылар да болды. Бірақ солардың біреуі де қазақ тілінің тағдыры үшін үн қата алған жоқ. Тіл қатып пікір білдірге батылдары жетпеді. Мектеп пен жоғары оқу орындарында, баспасөз, радиода қазақ тілінің табиғи тазалығы сақталмай, орыс тілімен шұбарланып, шұршіттепе бастаған тұста Б.Момышұлы Алматыға емделуге келіп, тіл тағдырындағы келенсіздікті бірден сезінді. Сезінді де, бұл келенсіз құбыльстың алдын алмаса, мәселенің катты ұшырып, халықтың өз тілінен айырылып қалу қаупі туып келе жатқанынан сескенді. Өзі әскери адам болғандықтан, бұл салала қатысы жоқтығына қарамай, тіл тағдырына араша туыге бел байлады. ҚКП ОК қатшысы М.Әбдіхалықовтың атына тіл тағдыры туралы арнайы түрде хат жазып, тіл жайындағы барлық кемшіліктің бетін ашып тастады.

Қан майданнан оралған Б.Момышұлы тіл тағдыры туралы екі мәселені ашық көтерді. Біріншіден, шұбарланып, күн өткен сайын бұзылып, жемірілп бара жатқан қазақ тіліне үкімет ара туспесе, тіл тағдыры су аяғы құрдымға кеткенін өзекті де еткір мәселе ретінде күн тәртібіне қоюды қатаң түрде талап етті. Екіншіден, қазақ тілін бірінші рет мемлекеттік тіл деңгейіне көтеруді талап етті.

Б.Момышұлының тіл туралы реңми хатымен танысып шыққан соң, ҚКП ОК-і арнайы кенес шақырып, тиісті шаралар бекітуді қолға алғанын Б.Момышұлы майдандагы досы Құрманбек Сағындыковқа 10.04.1944 жылы жазған хатында: «Қазақ тілінің қазіргі кезеңдегі даму жайы туралы 20 беттей мақала жаздым. Мұхаметжан кенес шакырды, көптеген шаралар белгіленіп отыр. Тамаша документ болып шықты (тағдыр жазса, оларды оқып шығарсын). Мен бізде әскери-ағартушылық әдебиеттің негізін салуды бастау үшін қолдан келгеннің бәрін істедім», - деп мактандын шеңберінде бөлінене отырып хат жазғаны байқалып тұр. Бірақ жап-жақсы басталып, ОК-тен колдау тапқан хаттың, онда көтерілген мәселенің жүзеге асуына бір сұық колдын араласуы тоқтатып тастаған тәрізді. Ол кезде қазақ тілінің тағдырына ара туысестің зиялыштардың батып үн көтерудің орнына кара басының камынан аса алмай бұғып қалуының кесірі де бізді рухани қасіретке ұшыратты.

Егер Б.Момышұлы көтерген тіл туралы реңми мәселе сол кезде жүзеге асып кеткенде, бүгінгі күндеңі қазақ тілінің есіктегі басы төрге шыға алмай отырған қасіретті тағдырына ұрынбаған болар едік. Тәуелсіздік тағдыры колға тимегенде қазақ тілінің тағдыры Баукең атап көрсеткендей: «Ана тілінен бірнеше жағдайлар себеп болып айырылған ел «азған ел» атандып, кейіннен аты өшіп, үрпактары бүршакша быттырап, қардай еріп, құмға сінген судай дерексіз жоғалып кеткенін, тарихтан әр ғасырда кездестіруге болады. Ондай сормандаі ел бұрынғы кезде аз болмағандығына тарихта дәлелдер аз емес», - деп қадай жазуына қарағанда түрік халықтарының бір кезде рухани жағынан дүркірлей тұтасып, сонынан тарыдай шашылып жұтылып бара жатқанын мензесе керек. 1926 жылғы санакта Кенестер Одағында 194 халық тіркелсе, бүгінде солардың 93-і жұтылып тілдер «өлі тілге» айналып отыр. Осылардың ішінде түрік халықтарынан 27-сі үлкен ұлттар таралынан ассимиляцияға ұшырап, «өлі тілдердің» қатарын молықтырып отыр. Жаһандану заманында алып тілдердің ұсақ ұлттар тілін жұтып, айна алем бойынша екі тілден жоғалтып отырғанына назар аударсак, көnlігे коркыныштың қара бұлты ұллайтыны да рас. Түрік тілдерінің бүгінгі және келешек жұтқыштары шекаралас отырған Ресей мен Қытай империясы екендігі жасырын сыр болмаса керек-ті. Осы тұрғыдан қарағанда біздің ұлттық идеямыздың темірказығы - тәуелсіздігімізді сактау мен жас буын мемлекеттің алғылтар қатарына косу болса, ұлттық идеологиямыз осы ұлттық идеяға жан-жақты бар саласымен, бар қырымен жұдыштықтай жұмысылып қызмет етуінде жатса керек. Осылай арман-мұратқа жете алсақ қана тіліміз де іштей түлеп жетіліп, бүкіл түрік халықтарының ортақ тіліне айналу мүмкіндігі тұмақ.

Мекемтас МЫРЗАХМЕТҰЛЫ,
профессор, «Бауыржантану» гылыми -
зерттеу орталығының мемгерушісі

Бауыржан МОМЫШҰЛЫ: "ТІЛСІЗДІ - АЙУАН ДЕЙДІ"

Қазақстан астанасы Алма-Атага келіп, аз уақыт болғанда, үстірт байқап, болжаулар ауыр ойға салып, кеп толғантты. Олардың біреуі ішіме сияр емес. Сізге айтпай кетсем, өмір бойы көнілім тынар емес.

Алма-Атага келгелі бері орталық «Социалистік Қазақстан» газетін оқып, кейбір кейінгі кезде басылған казак тіліндегі кітаптарды желе-жорта қарап шығып, күннен-күнге ұлғайып, шым-шытырық «шұршіттенуді» көзben кере, құлақпен есіте жүргендіктен, тіл маманы болмасам да, айтпасқа дәтім шыдамай, жазайын деп отырғаным тіл мәселелері.

Бұл мәселелер ойланышта, көтеріліп, тиісті орындарда қойылып та жүрген болар. Сейтсе де біз сиякты жолаушы қонақтың сезін тындауға уақытынызды белерсіз деп сенгендейігінен жазып отырмын.

Менін көзқарас, ұғымдарымның бәрі бірдей дұрыс та бола бермес деген қауіп, бұл хатты сенімді «түймедей нәрсені түйедей көрмейтін» саналы. Сіз сықылды партия, үкімет азаматына сыр ретінде айтуды тілегендіктен, қолыңыздың тимейтінін біле отырып-ақ сіздің атынызға жолдан отырмын.

Ежелден, атам заманнан тіл-тілдің мәдениеті, әдебиеті есіп-өніп, от басындағы үй тіршілігінен бастап, қоғам, халық, ел-жүрт, жалпы мәдениетінің арнаулы құралы - ғылымның атаулы саласы.

Тілсізді - айуан дейді. Тіл кедей елді - мәдениетсіз, аның, надан халық деп санайды.

Тіл адам баласының негізгі қасиеті болғандықтан-тіл байлығы елдін елдігін, жұртшылығын, ғылыми-әдебиетін, өнеркәсібін, мәдениетін, қогам-құрылystарымен, салт-санасының кай дәрежеде екенін көрсететін сөзсіз дәлелді мөлшері (мерило).

Тілдің көмегімен өнер-білімге, ғылыми мәдениетке жетіп, еткен-кеткенімен әлемді танып, өзімізді жүртқа, әлемге танытамыз, сөйлесеміз, оқимыз, жазамыз, өз басымызды, үй-ішімізді, қоғам-халықты, ел-жүртты менгереміз. Соңдықтан адам баласының байлығында тілден артық не бар?

Ана тілінен бірнеше жағдайлар себеп болып айырылған ел «азған ел» атансып, кейіннен аты өшіп, ұрпактары бұршакша бытырап, кардай еріп, құмға сіңген судай дерексіз жоғалып кеткенін, тарихтан әрғасырда кездестіруге болады. Ондай сорманадай ел, бұрынғы кезде аз болмағандығына тарихта дәлелдер аз емес.

«Таяқ еттен, сөз сүйектен етеді» дегендейін, қазақ тілі өзінің таза түрінде, бірнеше ғасыр, біздің заманымызға дейін еткірлігімен, бой балқытып, та-мыр шымырлатып, жан жүйенде жандырады, құлақ құрышынды қандырып, көніл көтеріп, керегінде жанға тиіп ашындырып, ашуландырып, отын сыртқа

шығарып, долдандырып, қысылтаянда, қatal жағдайда қайрап, егеп «сөз тапқанға қолқа жоқ» дегендейін, ерге, елге медет болып, намыс туын, адамгершілік арын, кан майданда, қыргын соғыста жоғары көтертіп, қасиетті сезім оятып, туғызып, адам түгіл, жағдайың көмейіне құм құйылып, аузын аштырмай, үнін шығармай қоятын тіл болып, еш өзімен көршилес халықтың тілдерінен сорлы болып, катардан қалып өмір сүргендігі еместігі, өз сыбағасыш ешкімге жегізбегендігі мындаған жылдық тарихында ап-айқын.

Барлық өткен заманның, халық қасиеттерін, мәдени, ғылыми өнерді бойымызға таратса сіңіріп, жағдайға толық түсіндіріп, ел қатарына қосып, бізді бұл дәрежеге жеткізіп отырған тіл емес пе? Тіл байлығы, тіл тазалығы - ұлт қасиетінің нағыз белгісі емес пе?

Жоғарыдағы айтылған іргеден кіріс негізінде даусыз болса, осы кездегі тіл жағындағы кемістіктерге тәменде біраз қысқаша токтағым келеді.

1. Февральдың осы он бесінші күні кеселханаға түс салысымен көнілімді сұрағалы көптен көріспеген бір та-ныс орыс әйел Сахарова дейтін келіп отырып, қазақша жазылған бір парақ қағазға көзі түсіп:

- Бауыржан, почему вы пишете по-казахски? - деп таңғала сұрақ койды.

- Вы меня удивляете, Нина Александровна, почему я не должен писать по-казахски на родном языке? - дедім мен.

- Ведь многие казахи не пишут и не разговаривают, потому что не выразишь свои мысли, то, что хочешь сказать не скажешь... До того говорят ваш язык бедный!.. - деп түйеден түскендей ұлтмай, қызармай айттып отыр.

Не дерсін? Сөзі өнменінен өтіп кетті. Ол кісіге, әлімнің келгенінше, теріс ұғымын дұрыстап түсіндірдім.

Кейіннен білдім, Сахарова осындағы бір халық комиссарының бірінші орынбасары екен. Қазақстанға келгеніне он жылдан асқанын өзім де білуші едім. Орыстың жай шүйкебас әйел-қыздары емес, қазақ халық комиссарының орынбасарының пікірі, қозқарасы, ұғымы қазақ тілі туралы осындағылығына қапаланып «жарыған екенбізді» қалай айтпассың, қалай ойламассың. Осы қағаздағыларды жазуға қамшы болғанның біреуі сол он жыл тұрып, Қазақстанның нанына семіргеннен басқадан хабарсыз, ел басқарушылар қатарына кіріп қалған (не арқылы екенін құдай білсін), надан замнаркомша екендігін де жасырмаймын. Елдің сорына біткен кейбіреулердің уәкілі болған соң бүгін қалудың қажеті не?

2. Осы таңда қазак тілін «дөрекі, икемсіз, топас, кедей тіл, онымен айтайын деген ойынды, пікірінді айта алмайсын...» деп дұрыс бағаламай, жала жауып, теріс, зиянды жағдайдың құлдығында жүрген жалқау «дұмшे молда дін бұзардың» кебін киіп, сәлдесін орап, тіл бұзуши азамат-азаматшалар да, қазақ арасындағы жүтегеніздер де, арсыз топастар да молайып келе жатқанға ұксайды. Дәлелді Алма-Атаның әрбір көшесінен де табуға болады.

Қазақ тілінің байлығы жетпегендіктен деген дәлелсіз былжыр езінің ана тілінің мұддесіне жете аламай, одан құр қалған сор маңдайлардың, оған көніл бөлмеген, ұлт мактандын сезімінен, ұлт намысынан ажырап «шере-шере» болып, артта қалған қара беттердің надандықтарына табылған сылтауға болуы керек.

«Бір қарын майды бір құмалақ шірітеді» дегендейін, тілді ірітіп, шірітіп жүрген сол «шірік жетілгендер» екені де айдан айқын.

Абай, Ұбырай, Шокан, Сұлтанмахмұт одан бұрынғы еткен осы қундегі елінен, ата тілінен безбебен казақ тілінің адаптациясынан, алдағы ұлдары - өз ана тілінде сөйлеп, жаза да білген. Тіл шеберлігінен ұрпаққа мысал, мұра да қалдырған. Олар мыналардан орысшаны кем білген емес. Бұлар сиякты ата беззер, ене беззер болмаған. Олар Европаның атақты данышпан ақын-жазушыларын бұлжытпай көркем түрінде мұлтқісіз, казақ тілімен өзінің нұсқауынан артық болмаса, кем етіп аударған емес. Сол аудармаларын барлық шеберліктерімен казақ тілінің барлық байлығын икемділігін пайдалана жұмсай біліп, оларды ақынының көмейіне домбырасының пернесіне салып, ауыз әдебиеті қатарында ұрпақтан ұрпақ жатқа алып айтып, біздін заманға жеткізгені осы күнгі тіл ақсак-токсак, кисык-қызыларының айыбын ашып, маскарапал, жүзікара етуге ерегіссіз дәлел де, құрал да бола алады.

3. Осы кезде аздал орысша білгеніне мәз болып, төбесі көкке жеткендей ата тіліне көніл бөлмей, оны әліне қарамай менсінбей, не орысшаны, не қазакшаны дұрыс сөйлей алмай шылдыр-былдырга бөленип, келбетсіз тілі азғын маскарапарды Алма-Атаның жауапты деген қызметкерлерінің арасында да кездестіруге болады.

Ауырып жатқан бір халық комиссарының орынбасары Мәнсейітов деген кісіге:

- Халіңіз қалай дегенімде;
- Дұрыс. Самочувствием, общие состоянием не плохо, - деп жауап берді.

Бір әртіс:

- Сіз пошему кешегі вечерге не приходили - деді.

Бір жазушы:

- Мен сізге звонить еткен едім, но почему-то Вас не оказалось в кабинете, - деді.

Бір газет қызметкери:

- Сіздің статьянызды просмотреть етіп болған соң маленький ғана редакционное изменение жасап, печатать етеміз - деді телефонмен.

- Мен очень удивляться етем, менің дошкам ете странно будет, - деді.

Жаңадан тілі шығып келе жатқан бір бала:

- Мама я кочу клеб мясло, - деп жылады.

Бір ана тілінің мұғалимасы қоштасып тұрып;

- Оған (куйеуіне) обязательно пламенный привет передать етініз, - деді.

Радионың әйелі:

- Передача береміз... Сіздің тындағанының Бынан құттығында - деген сияктыларды күнде канкылдайтынын өзініз де естіп жүрген шыгарсыз.

Серғали Толыбековтың жана жылдағы, айналдырған екі жұз сөздік макаласында 60-70-тей жат сездердің баурын оқып көрген боларсыз.

Кейір бас жазушыларымыздың кейінгі кезде жазғандарының ішінде сейлемдерінде бастауыш, баяндауышты іздел табу үлкен еңбек, жатқан киыншылық екенін оқып, кездестіріп те жүрген боларсыз.

Осындағы бір тіл маманымын деп жүрген жігіт, менімен сөйлескенде, сөйлемнің 40-50 проценті орысша болып отырып, мынандай кисынсыз кисынды айтты:

Таза қазақ сейлемі «простое предложение», орысшаны араластыра сөйлеген сейлем - «сложное предложение», кейінгісін ол ғалым кісі қазақ тілінің бауы, дамуы, өсүі деп біледі екен.

Тілдің бұзылуына салдары тиіп жүрген ондай ғылымпазға «сенгендейім сен болсан, күсеген аузынды...» дегенді лажсыз, тәртіп сақтап ішінен айтпасаң, сыртқа шығарып айтуға болмайды ғой.

Айтылғандардай екі жақтан да хабарсыз (казақ, орыс тілдерінен) қазақ тілін ана тіліміз деп танымай, қазақша дұрыс сөйлеп, жазып, оқып өсүді міндеттім деп білмейтін, оны әуес көрмейтін надан азаматтарды терлемей-ақ табан астынан кездестіруге мүмкіншілік аз көрінбейді. Оларды естіп, көре тұра:

Кешеде бояу ерін сылқылдаған,
Былдырап орысшалап жырқылдаған,
Ұмытып ана тілін, салт-санасын,
Не қалды тілімізде жыртылмаған.

Отбасы түсініксіз жатқан былдыр,
Газете қазақ сөзі аз, шылдыр-мылдыр.
Оқысаң кітап алып шым-шытырық,
Опырмая, сандырақ па, бұл не былжыр.

Ержеткендер сөйлейді орысшалап,
Кім отыр сөз қыртысын қынап-сынап,
«Мамасы» мен «папасы» шүршіт болып,

Күйірді-ау, шүршітшілеп бала жылап, - деген екен бір қазақ жақын арада.

4. Газет пен радио елге ен жақын, барлық жаңалықты түр-түрлеріменен әр қоғам арнасынан қунделікті жеткізіп тұратын арнаулы құралдар деп ежелден саналады. Біздің радионың айқайын тындағанда құлакқа сүкі тиіп, дененде түршіктіретін, тілі түрпідей, добалдан аударған құрғақ жатқан «сложное предложение» болғандықтан, тындаушыларды зеріктіріп, бездіріп «мынау не оттап тұр» деп тыңдамастан үйіндеғі радио шенберінің тығынын жұлып алып, үнін өшіріп қойғандарды көзіммен бірнеше рет көрдім.

Газетті оқығанда сөз, сөйлем құрылыштарына тілі күрмеліп, булығып, маңызына, айтайын дегеніне

жуығыракта түсіне алмайтын болғандыктан оқудан елдің көбі қашатын болыпты. Бір нәрсені орауға қағаз керек болса «ана қазакша газетті бере тұршы, ақыры оқылмайды ғой» деген масқара беделсіз, қадірсіздігін көзіммен көріп, бірнеше рет құлағыммен естідім. Бұның барлығын тузызған түбін, ақырын толғана ойтамай «ауырдың үстімен, женілдің астымен» кеткен жан аярлығы мол ұтсызы, жауапсыз шығармаларының қазакша ана тілде болып жалпыға түсінікті болу жағымен ісі жок, ол жағын киңидық ойлап қабыргаларына батпаған, Фамусовтың «подписал и с рук долой» деген ережесінің жетегіндегі газет-радионың қызметкерлерінің салдары.

Олардың іс-нәтижесіне қарағанда ішінде қазақ ана тілін қадірлеп, оны жақсы біліп, қазакша ойлап, сөз құрылсызы, сейлемдерін үйлестіре сейлеп, жазып тырыспагандықтарының сирағы сорайып көрініп-ақ тұр. Өсірепе аударма жағында ондай соракылықтардан бас көтеруге болмайды. Солардың әлде қазакша сөз, сейлем ырғағынан, икемдерінен хабарсыздығынан ба, әлде халық жауы болып кеткен Илияс Жансүтровтың - бұрынғы «Социалистік Қазақстан» газетінә редактор болған Бәйшев тастап кеткен жасқаншақтық - жауапкершілікten қашып, мазмұнын бұзып алмайын деп қорқып, іздел-тауып, түсінікті етіп жазудың орнына «елмесен тұрма» деп орысша айта салу онай, қауіпсіз көріндік. Олардың аударма зиянды әдістері мұра болып қалғандыктан ба, әйтсең, орысшадан аударғанда соның орысшасындағы негізін бұзбай, құрылсының бұлжытпай, сөзін санап отырып, тыныс белгілерін толық сақтап, сонымен қазак тілінің беделін түсіріп, қасиетін кетіріп, жалпыға түсініксіз қазақша орысшалағандықтан салдарамын ел кітап оқуға әуес болмай, осы кезде кітапханаларда өтпей жаткан қазақ тіліндегі икемсіз, әсерсіз, міға қонбайтын кітаптар мол көрінеді.

5. Қазақ тілін орысшамен байытамыз деген «талабы таудай» жігіттер қазақша іркілмей айттын сөздердің орнына жан қинамай орысшаны жаңбырдай тегіл-тегіп жіберу көбіне әдет болып кетіпті.

Олар сыйылды коян жүрек корқақ дегбірсіздер: - Қазакшалап айтсак толық мазмұнын бермейді, - деп, болар-болмас нәрсені желеу етіп, сыныққа сылтау таба қоюға әбден дағдыланып, ұста болып алыпты, жалпыға түсініксіздігімен олардың шаруасы аз көрінеді. Мысал:

Район-аудан
Село-қыстак
Плен-тұтын
Дезертир-тышқан
Доклад-баяндама
Кампания-науқан
Пропаганда-үгіт
Дисциплина-тәртіп
Герой-батыр
Наступление-шабуыл
Грамматика-тіл құралы
Хрестоматия-оку құралы.

Орыс, Украина және басқа Европа халықтарының тілін негізін таза сақтап, өстіріп дамытқан солардың оқымыстылары (интеллигенция), әйтпесе, олар

деревнялардағы, әр аудан мен өлкелерінің бүрмалауына, бұзуына, жарғондарына жол беріп, тізгінсіз жіберіп, стихияға өз бетімен коя берсе, шым-шытырық болып, осы уақытка дейін әдеби тілінен айрылып шыққан болар еді.

Балық басынан шіридінің кері келіп, бізде, ант ұғранда, алдымен оқымыстыларды ант ұрып, балдыр-батпаққа солар салып, тілді сақтап, тұлға, ұлті болудың орнына, әдебиет тілімізден айрытуға себепкер болып барады. Оған дәлел:

Ана тілін сүймегендік, білмегендік, ұлт сезімін, ұлт намысын жоя отырып, ұлт безерлік тудырады. Оны үкімет, партия, адамгершілік болса, сәйкес, зиянды ауру деп тану керек.

Қазак мектебінде оқымағаннан кейін, қазақ балалары қошеде ойнап жүргенде де, орысша сөйлеп, үй ішінде де, ата-анасымен орысша былдырласып осы кезде ана тілінен мұлдем құр қалған жастар қалада көбейіпті. Жас балалар былай тұрсын, менің майданда қайтыс болған жолдасым Рахимовтың 22-дегі інісі үйіме келіп отырып:

- Я по вашему не умею разговаривать, - деп орысша сөйлесті.

Бір жігіттің үйлену тойында бес-алты 20 жастан аскан қазақ қыздары, жалпы қазактың ішінде өн бойы орысша сөйлеп отырысты.

Қыздар, қазақша сейлемесендер, мен орышшаларыңа түсінбеймін деген соң жым-жырт үндемей отырысты. Себебі қазақша сейлей білмейді екен. Біреуіне сөз бергенде (жоғарғы кенесте істейді екен): - Жолдастар, конечно, мен қазақша не говорю, сондықтан, извините меня, я по-русски буду говорить, - деп орысша сейлегенде, қайран орыс тілін тағы да әбден былдықтырды.

Халық комиссарлар кенесінің бір қызметкері Нұрша Мұханова деген қазақ әйел:

«Пастух қазақ сендер қашаннан бері адам қатарында болып едіндер?» - деп орыска күйеуге шықты. Қытайға тисе де мейлі, менің келтіріп отырғаным өз ұлтын қасіреттеген есіріктірі.

Балпаңбаев деген үкімет кісісі: «Мен қазаққа қарай алмаймын», - дейді дегенді үш-төрт адамның аузынан есіттім.

Сәбит Мұқанұлы сияқты бас жазушыларымыздың үлкен баласы қазақ тілінен құр қалған жанның бірі. Тағысын тағылар.

Өз басымызды алып қарағанда, жоғарғы айтылғандардан сіздің үй де сауға ұқсамайды.

Осы кезде қазақша тіл шықкан жас балалар кездессе, оған таң қалып қарайтын болыпты.

Осы кездегі екеудің біреуінің аузындағы: «Коренизация саясаты Европизацияға айналды» деген ел аузындағы сезден хабарсыз емес шығарсыз. Оны тек антисемитизм ғана деп қарау атұсті женіл-желі үстірт жай болса болғандыктан, терен қылыш, әділдікпен мазмұнды шешілмесе, ел аузына қакпак салынуға басқа ем болмас.

Тағы осылар сияқты мысалдар толып жатыр. Келтірген мысалдарды орысша айтылуынша жазып.

сейлеу тілдің қасиетін көлтіріп, тамырына закым келтіріп, сиқын бұзғандықтан баспа пайдалы тыныңдық нәрсе көрінбегендіктен есі дұрыс кісінің оны тілдің өсүі, дамуы жаңдануы, - деп танып айтуға аузы да бармас. Сондықтан бұндай будіріс, ұрмалау туралы, кейіннен тарихка, ғылымға, ұрпакқа не бетімізбен айтпақтыз.

Эрине, шеттен тіл ауыспай, тіл байымайды. Бірақ та «бояшы десе сақалын бояптының» кері келгенде, байлық деп санау теріс, зиянды пікір. Тілді байытам де-ген ақ адап ниеттің негізі ана тілін толығынан сактап, жаңалықтарды оның үстіне қосып, дамыту, таныту, айдан айқын әр халықтың тарихында бар саналы жол - нұсқа.

6. Откен жылдың декабрь айының аяғында Жуалы ауданындағы Ошақбай, Қыстаубай дегенге орта жасқа келген колхозшытар әңгіменің аяғында: «Шырагым-ау, біз уәкілдер мен оқымысты балалардың сөзіне түсінбейміз... тіліміз не болып бара жатыр» деді. Бұған карағанда жоғарыдағы айттылғандар аудандарда молға үксайды.

7. Кеңестер одағының алдыңғы бір мемлекеті бола отырып, оған соғыс кезінде Қазакстанның майдан, еңбек ерлери қазақ нағызын әлемге танытып, мынандай қын майдан - соғыс жағдайында өндірісте, ауыл-шаруашылығында, қырғын соғыстардан қалмай, сыйбағасын ешкімге жегізбей, абырод, табысқа ие болып, нығая өсіп келе жатқанда, жоғарыдағы айтылған кемістіктерді - Ленин, Сталин партиясы жолына сәйкес, ғылымды бурмалап бұзу, асыра сілтей, халықтың жүртшылығына зиянды, ұлт саясатына карсы алғыс деп доғарсан, ешкандай шенберден шыға коймасын.

Сондықтан - тарихи, ғылыми, саяси әділеттік, менінше, мынадай ұсыныстарды тілейді:

1. 1935-36 жылдан бастап қазақ ана тілі бұрнамалана дәлелдей отырып, оған айылкер, кінәлі, басты газет, радио, жазуышы, кенес қызметкерлеріне тарихи қарғыс айтылып, беттерінде қара күйе жағын айыптаңсын.

2. Қазақстанда қазақ тілі заңының әділдігі бойынша мемлекет тілі болып саналып, өз орнына - төрге шығарып отырызылып, бұрынғы қалпына кешікпей келтіру шаралары тезден қолға алынып, тіл бұзу ежелден келе жатқан есқі ауруға айналып бара жатқанын ескере отырып, іс жүзіне қатал төңкеріс түрінде асырылсын.

3. Аяқ асты, елеусіз болып кеткен қазақыландыру мәселесін алдымен қазактардың өздерін тіл жөнін тәртіптеуден бастап, барлық өкімет, кенсе, ғылым, оку, өндіріс, өнеркәсіп орышдарында қайтадан әділдікпен көтеріліп, колға алынысын.

4. Тілді азғындырып құрту, иә жандандырып өсіру, дамыту қуралының алдағысы газет пен радио болғандықтан, орталық «Социалистік Қазақстан» газетінің барлық макалалары қазақтың еркін, анық таза тілімен кесіле жазылып, «Правда» газетіне ұксап, тіл тазалығы жағынан басқаларға улгі болсын.

Алма-Ата радиосына саналы, салмакты, жауапты қазақтың ана тілінң тазалығын қабыргасы кайыса ойлайтын адамдар дайындалып, осы кездегі кокыр-

сокырлар күйілп, құлақ құрышын қандыраңыз тілі дәмелеңіп, елге сүйкімді, түсінікті айтатын орынға айналсын.

5. Барлық оку орындарында қазақ тілі, қазақ әдебиеті, қазақ тарихы міндетті сабак болуы керек.

6. Осы кездегі қаладағы қазақ ұл бала-қызы балаларының төрттен үші орыс мектебінде оқығандықтан, ана тілден хабарсыз жастар есіү молайып келе жатыр. Олардың ата-аналары орыс мектебінде оқытуға мүлде әүес-ақ. Қазақ мектебін менсінбейтіндер де екеудің бірі болғандықтан, барлық қазақ ұл бала-қызы балалары әкімшілік ретіндегі қазақ мектептеріне көшіріліп, алдымен ана тілінде ғылым алатын болуы кажет. Он шакты жылдан кейін жас қазактарға қазактармен сөйлесуге тілмаш керек болуы тарихи масқаралық болар.

Өзіміз орысшаны қазақ мектебінде жүріп-ақ үйренгенбіз. Ондай шараны колдануда орысшадан құр қаларлық ешқандай қауіп жок.

7. Барлық қазақ тіліндегі әдебиет, оқу құралдары кайта қаралып, шүршілтікten тазалаңып, елгезермен елегендей, қоқсық-құрымнан бойы арылып, босатылуы керек.

Қазақ ана тілінің беделін түсіріп, бұрмалап, бұлдіріп, халықтың халық болуына, ұлттың ұлтшылдығына ете қауіпті, зиянды болғандыктан барлық орыннан тіл құғындары тіл сұнғыттары шүршіт болып кеткендер бетің бар, жүзің бар демей мейірімсіз масқаралана қуылыш, қолдарына таяқ ұстасып қой бақтырған көп олжак болар еді.

8. Тіл мәселеңі бұдан былай да аяқсты болып «дүмшे молдалардың» күрбандығы болып кетпесі үшін:

а) Барлық сырттан алынған «есіктен кіріп, тер менікі» деген сөздер теріліп, жиналышп, әділ билік айтылып, сол мағынадағы «дауысы жойылған» казактың ана тіліндегі сөздерге өз еркі өзіне қайта берілсе, казақ тілінің бұқараларының қатарына косылып, бұдан былай да ел аузында, жазушының қалам үшінда болса.

б) Өзіміздің тіл байлығымызда жок, бұрын халқымыздың өмірінде кездеспеген жаңа заттардың аты, сөздері теріп жиналып, сөз азаматтығына қабылданып занды жүйеге салынса.

в) Дальдін «Толковый словарыңын» үлгісімен атам заманнан бергі қазақ сөздері жиналып, дұрыс талқыланып, түсіндіріп, ғылыми аумақты кітап шығуы шаралары жақында колданылса.

г) Профессор Ушаковтың «Орфографический словарьның» үлгісімен казақ сөздерін дұрыс жазуға кемек құрал болатын кітапша кешікпей жазылып шығарылса.

Кейінгі екеуі тіл жағынан өмірлік нұсқау, құрал және корған болар еді.

Айтылғандардың барлықтарының терең өкіметтік, мемлекеттік маңызы бар болғандықтан, сіздер партия, өкімет кісілері көтеріп қолға алмаса, өз бетімен оңалып, дұрыс бағытқа тусетін түрі жок.